

Ryszard Kapuściński

A Mások

Bécsi előadások I–III.

I.

A Mások, a Másmilyenek („Stranger, Other”) fogalmat sokféleképpen lehet érteni, különféle jelentésekben, kontextusokban lehet használni, például a nemek, nemzedékek, nemzetiségek, vallások stb. megkülönböztetésére. Én magam főleg azért használom ezt a meghatározást, hogy megkülönböztessem az európaiakat, a Nyugat gyermekeit, a fehéreket azoktól, akiket Másoknak nevezek – vagyis a nem európaiaktól, nem fehérektől annak tudatában, hogy ez utóbbiak számára az előbbiek ugyanúgy Mások.

A műfaj, amelyet művelni igyekszem, a hosszú éveken át tartó utazásaim során szerzett tapasztalatokra támaszkodó irodalmi riport. Minden riportnak több szerzője van, és csak a bevett szokás teszi, hogy a szöveget egy névvel jegyezzük. A valóságban talán ez a leginkább közösségi, kollektív módon alkotott irodalmi műfaj, minthogy létrejöttében emberek tucatjai – a világ útjain megszóltott beszélgetőtársak – vesznek részt, akik elmesélik nekünk életük történetét vagy közösségük életét, mesélnek olyan eseményekről, amelyekben részt vettek, vagy amelyekről másoktól hallottak. Ezek az idegen, közelebbről nem ismert emberek nem csupán a világra vonatkozó tudásunk leggazdagabb forrását jelentik, de a munkánkban is sokféle segítséget nyújtanak – összehoznak másokkal, szállást nyújtanak, vagy egyenesen megmentik az életünket.

Minden ember, akivel a világ útjain találkozunk, mintegy két lényből tevődik össze, s e két összetevőt gyakran nehéz egymástól elválasztani, amivel egyébként nem mindig vagyunk tisztában. Az egyik lény az az ember, aki olyan, mint mindannyian vagyunk; megvannak a maga örömei és bánatai, jó és rossz napjai, örül a sikereinek, nem szeret éhezni, nem szeret fájni, a fájdalmat szenvedésként és szerencsétlenségként, az elért eredményt beteljesülésként éli át. A másik lény, amely ráarakódik az előbbire és összefonódik azzal, a faji jegyeket, az adott kultúrát, hiedelmeket és szokásokat hordozó ember. A két lény közül egyik sem lép fel tiszta, elszigetelt formában, állandó együttélés, kölcsönhatás jellemzi őket.

(Elhangzottak 2004. december 1–3-án a bécsi Institut für die Wissenschaften vom Menschen rendezésében.)

Ebben az egészben az a gond, és az én riporterri tevékenységem nehézsége is abban rejlik, hogy ez a mindannyiunkban meglévő kölcsönös viszony az egyéni, individuális, személyes jegyeket hordozó ember és a kultúrát, a faji tulajdonságokat hordozó ember között nem mozdulatlan, merev, statikus, egyszer s mindenkorra adott viszony, ellenkezőleg – dinamizmus, mozgékony, változékony, feszültségkülönbség jellemzi a külső körülményektől, a pillanatnyi szükségszerűségektől, a környezet elvárásaitól, sőt saját hangulatunktól és életkorunktól függően.

Ezért aztán sohasem tudhatjuk, kivel találkozunk, még ha az illető a neve és külseje alapján ugyanaz a korábbról ismert ember is. Hát még ha olyan valakivel találkozunk, akit először látunk életünkben! Ezért aztán a Másmilyen Emberrel találkozni mindig talányos, ismeretlen, mi több, rejtélyes dolog.

Mielőtt azonban erre a találkozásra sor kerülne, mi, riporterok valamilyen módon már jó előre felkészülünk. Leggyakrabban olvasmányaink segítségével (azokban az években, amikor még nincs televízió). Alapjában véve az egész világirodalom a Másokról szól: az *Upanisadoktól* kezdve, *Aj Csingen* és *Hszüecsinen* át, Homérosztól és Hésziodosztól, a *Gilgamesen* és az Ótestamentumon át, a *Popol Vuhtól* a Tóráig és a Koránig. Hát a nagy középkori utazók, akik bolygónk legtávolabbi vidékeire indultak a Mások felkutatására – Giovanni Carpinitól Ibn Battutáig, Marco Polótól Ibn Khaldúnig és Csan-Csunig? Némely ifjú elméjében ezek az olvasmányok vágyat ébresztettek arra, hogy eljusson a világ legtávolabbi zugába – hogy találkozzék a Másokkal, megismerje őket. Jellegzetes térillúzió volt ez – meggyőződés, hogy ami távoli, az másmilyen, s minél távolabbi, annál másabb.

Azt mondtam, „némely elmékben”, minthogy, az általános vélekedéssel ellentétben, az utazás nem túl gyakori szenvedély. Az ember természeténél fogva meglepedett lény, ez a jellemzője különösen a földművelés és a városépítés kialakulásával szilárdult meg benne. Az ember leginkább csak kényszer hatására hagyja el fészket – háború vagy éhínség, járvány, szárazság vagy tűzvész miatt. Néha meggyőződéséért üldözik el, néha munkalehetőséget vagy gyermekeinek jobb jövőt keresve indul útnak. A tér ugyanis sok emberből nyugtalanságot, a váratlan eseményektől való rettegést, sőt halálfélelmet vált ki. Minden kultúra egy sor varázslatot, mágikus eljárást ismer, amelyek mind az útra kelőt hivatottak oltalmazni, a búcsúzóit pedig zokogással és jajkiáltásokkal kísérik, mintha egyenest a vérpadra indulna.

Amikor utazásról beszélek, természetesen nem turistakalandra gondolok. A mi riporterri értelmezésünk szerint az utazás valójában kihívás és erőfeszítés, fáradság és önfeláldozás, nehéz feladat, végrehajtandó bátor elképzelés. Utazás közben érezzük, hogy valami fontos dolog történik, hogy részt veszünk valamin, aminek egyszerre vagyunk tanúi és alkotói, hogy kötelezettség terhel bennünket, hogy felelősek vagyunk valamiért.

Felelősek vagyunk, nevezetesen, az útért. Gyakran érezzük úgy, hogy egy adott utat csak egyszer teszünk meg életünkben, hogy soha többé nem térünk oda vissza, s ezért nem hagyhatjuk, hogy az út kárba vesszen, hogy valamit ne vegyünk észre, valami elkerülje a figyelmünket. Hiszen mindabból, amit átélünk, számot

fogunk adni, jelentést, elbeszélést fogunk írni – elrendezzük a dolgot lelkiismeretünkkel. Ezért aztán utazás közben folyton koncentrálnak, feszülten figyelünk, mindent látni, hallani akarunk. Az út azért nagyon fontos, mert az úton megtett minden lépéssel közelebb kerülünk a Másokkal történő találkozáshoz. Mert hiszen ezért indultunk útnak. Mi másért vállalnánk önként az összes nehézséget, tennénk ki magunkat mindenféle kényelmetlenségnek és veszélynek?

Ám nemcsak az önként vállalt, az életformaként gyakorolt utazás számít ritkaságnak. A világ dolgaival kapcsolatos őszinte kíváncsiság sem általános jelenség. Az emberek többségét az ilyesmi nem igazán érdekli. A történelem egész civilizációkat ismer, amelyek semmiféle érdeklődést sem mutattak a külvilág iránt. Afrika soha egyetlen hajót sem épített, hogy elhajózzon és megnézzé, mi van a partjait övező tengereken túl. Az itt élő emberek még azzal sem próbálkoztak, hogy eljussanak az egészen közel fekvő Európába. A kínai civilizáció még tovább lépett: egyszerűen elkerítette magát a nagy fallal a világ többi részétől.

(Igaz ugyan, hogy a lovas birodalmak – a perzsák, az arabok, a mongolok – másként viselkedtek. Csakhogy ők nem megismerni akarták a világot, hanem fegyverrel leigázni, rabságba dönteni. Egyébként e birodalmak viszonylag rövid felfelé ívelő és hódító korszak után csakhamar felbomlottak, nyomukat örökre befedte a homok.)

Ebben a civilizációs vonulatban Európa kivételt jelent. Ez ugyanis az egyetlen földrész, amely egészen görög kezdeteitől fogva *érdeklődést* tanúsít a világ iránt, s nem csupán meghódítására, leigázására törekszik, hanem *megismerésére* is, legkiemelkedőbb gondolkodói esetében pedig kizárólag a világ megismerésére, megértésére, az emberi közösség megteremtésére. A maguk teljességében, összetettségében és drámaiságában fonódnak itt össze bolygónk többi lakójához, a Másokhoz fűződő viszonyaink.

Az erről szóló beszámolóok története messzire nyúlik vissza. Az irodalomban Hérodotosz nagy művével, *A görög–perzsa háborúval* kezdődnek. A görög történész, aki két és fél ezer évvel ezelőtt élt és alkotott, megmutatja, hogy már az akkori, általa ismert világot számos kiforrott és érett, fejlett kultúrájú és határozott identitású társadalom népesítette be, vagyis hogy az első európai, egy görög, bár a nem görögöket összevissza makogóknak (*barbároknak*) nevezte, tudatában volt annak, hogy az a Más milyen mégiscsak *valaki*. Maga Hérodotosz a Másokról megvetés és gyűlölet nélkül ír, arra törekszik, hogy megismerje, megértse őket, gyakran pedig egyenesen azt mutatja be, hogy sok tekintetben hogyan múlják fölül a görögöket.

Hérodotosz ismeri az ember otthonülő természetét, és tudja, hogy ha a Másokat meg akarjuk ismerni, útra kell kelnünk, el kell hozzájuk jutnunk, kifejezésre kell juttatnunk találkozási szándékunkat. Ezért is van úton állandóan, ellátogat az egyiptomiakhoz és a szkítákhoz, a perzsákhoz és a lidekhez, emlékezetébe vés mindent, amit tőlük hall és azt is, amit saját szemével lát. Vagyis meg akarja ismerni a Másokat, mert tudja, hogy saját maga jobb megismeréséhez a Másokat kell megismerni, hiszen éppen a Mások az a tükör, amelyben megnézhetjük magunkat, tudja, hogy saját magunk jobb megértéséhez a Másokat kell jobban megérteni, velük kell magunkat összehasonlítani, összevetni, szembesíte-

ni. Hérodotosz, a világpolgár ellenzi, hogy elhatárolódjunk a Másmilyentől, hogy becsapjuk előtte a kaput. A xenofóbia Hérodotosz értelmezésében a megfélemlítettek, a kisebbségi komplexusban szenvedők betegsége, akik attól félnek, hogy meg kell magukat nézniük a Mások kultúrájának tükrében. A görög történész egész könyve következetesen tükröket épít, amelyekben jobban és kifejezőbben láthatjuk elsősorban Görögországot és a görögöket.

Később azonban az európaiak és a nem európaiak találkozásai gyakran szokatlanul kegyetlen és véres jelleget öltenek. Így volt ez egyébként Hérodotosz előtt is, amikor Görögország összecsapott Perzsiával, így volt később, Nagy Sándor hódításai, a római birodalom terjeszkedése idején, a keresztes háborúk korában, a spanyol konkvisztádorok gyarmatosításának korszakában stb., stb.

Alkalmasint figyeljük csak meg, hogy gondolkodásunk, miként az általunk ismert történészek többségéé is, annyira eurocentrikus, hogy amikor a Másokhoz fűződő viszonyunkról, például valamilyen konfliktusról beszélünk vagy írunk, hallgatólagosan elfogadjuk, hogy európaiak és nem európaiak konfliktusáról van szó, pedig hasonló összeütközések, háborúk tengernyi áldozatot követeltek a nem európaiak családján belül is, gondoljunk csak azokra a háborúkra, amelyeket a mongolok a kínaiakkal, az aztékok a velük szomszédos törzsekkel, a muzulmánok a hindukkal stb. vívtak.

Vagyis a civilizációk összeütközése nem újkori találmány, minthogy az emberiség egész történelmét végigkíséri. Azonkívül ne feledjük, hogy a konfliktus, az összecsapás a civilizációk közti kapcsolatnak csupán egyik, és egyáltalán nem szükségszerű formája. A másik, gyakrabban fellépő formája ugyanis a csere, amely nem ritkán ugyanabban az időben, mintegy a konfliktushelyzeten belül megy végbe. Mondok egy példát. A kilencvenes évek elején Libériában jártam, ahol polgárháború dúlt. A kormánycsapatok egyik egységével kimentem a frontra. A frontvonal egy folyó mentén húzódott, amelynek két partját híd kötötte össze. A kormányerőkhöz tartozó hídfőnél jókora piac volt. A Charles Taylor lázadóihoz tartozó másik oldalon nem volt semmi, csak üres mező. A folyó mentén húzódó frontvonalon délig lövöldözés, ágyúzás zajlott. Délután béke honolt, a lázadók átjártak a hídon, vásároltak a piacon. Útközben leadták fegyverüket a kormánypárti őrségnek, amelyik azt visszaadta nekik, amikor a piacon vásárolt áruval visszafelé tartottak. A fegyveres, véres konfliktus helyszínén tehát áruk és egyéb javak cseréje is zajlott. Vagyis a Másikat ellenségnek is, kliensnek is lehet tekinteni. A helyzet, a körülmények, a kontextus dönti el, hogy az adott pillanatban ugyanazt a személyt ellenségnek vagy partnernek tartjuk-e. Mert az a Másik mindkettő lehet, ebben rejlik változékony, megragadhatatlan természete, ellentmondásos viselkedése, amelynek motivációját sokszor ő maga sem képes megérteni.

Az európai középkor vége és az újkor eleje – Európa nagy világhódító vállalkozása, a Mások leigázása, javaik elrablása – bolygónk történelmének lapjait vérrel és kegyetlenséggel írta tele. A több mint három évszázadig tartó korszak népirtó gyakorlatának mértékét majd csak a XX. század haladja meg a rettenetes holokauszttal.

A világ meghódítására induló akkori európaiak szemében a Más milyen a meztelen vadember, a pogány emberevő képében jelent meg, akit a fehér és keresztény európainak szent joga és kötelessége megalázni és eltaposni. A fehérre jellemző példátlan brutalitás, kegyetlenség egyik oka nem is annyira az európai uralkodó réteget elvakító, elméjét elborító pénz- és hataloméhség volt, hanem a hallatlanul alacsony kulturális és erkölcsi szint is azok esetében, akiket a Másokkal kialakítandó kapcsolat előfutáraiként küldtek a világba. A korabeli hajók legénysége ugyanis nagymértékben bűnözőkből, börtöntöltelékekből, útonállókból, banditákból, megrögzött, javíthatatlan csócselékből, legjobb esetben is csavargókból, hajléktalanokból, semmirekellőkből tevődött össze. Nehéz lett volna ugyanis rávenni normális embert arra, hogy vállalkozzék az ilyen, gyakran halálos kimenetelű, kalandos útra.

Az a tény, hogy Európa évszázadokon át legrosszabb, legvisszataszítóbb képviselőit küldi a Másokkal történő, ráadásul első ízben történő találkozásra, szomorú árnyékot vet erre a kapcsolatra, ez alakítja a Másokra vonatkozó felületes nézeteinket, tartósítja gondolkodásunkban az ilyen-olyan formában máig jelen lévő sztereotípiákat, előítéleteket, fóbiákat. Manapság is találkozom ezzel, amikor látszólag komoly emberek szájából például azt hallom, hogy Afrika számára az egyetlen megoldás az lenne, ha újra gyarmatosítanák.

Leigázni, gyarmatosítani, meghódítani, függőségbe taszítani – a világtörténelemben szünet nélkül ismétlődő reflex, ha a Másokról van szó. Maga a gondolat is, hogy egyenlő vagyok a Másikkal, nagyon későn merül fel az emberben, sok ezer évvel az után, hogy az ember nyomai megjelentek a földön.

Amikor a Másokról, a Másokhoz fűződő viszonyról beszélek, a kultúrák közti és fajok közti viszonyokra korlátozódok, mert ez az a terület, amellyel leggyakrabban találkoztam. Ha történelmi szempontból nézzük, láthatjuk, hogy az európai uralkodók és az európai tőke három évszázadnyi brutális és könyörtelen terjeszkedése után (és itt nem csupán a tengeren túli népek és területek leigázásáról van szó, hanem a szárazföldi tevékenységről is – például, a szibériai népek oroszok által történt kiirtásáról), a VIII. században fokozatosan és bár csak részlegesen, ám mégis jelentősen kezd megváltozni a Más milyennel, a Másokkal – leginkább a nem európai társadalmakkal – kapcsolatos légkör, a hozzájuk fűződő viszony. A felvilágosodás, a humanizmus kora ez, amikor megszületik a forradalmi felfedezés, miszerint a nem fehér, nem keresztény vademberek, ezek a torz külsejű, ránk annyira nem hasonlító Mások – *szintén emberek*.

Ehhez a felfedezéshez elsősorban az irodalom nyitja meg az utat. Megjelennek Daniel Defoe és Jonathan Swift, J. J. Rousseau és Voltaire, Fontenelle és Montesquieu, Goethe és Herder művei. Tehetségek, elmék és szívek nem mindennapi, káprázatos kavalkádja ez; szerzők tucatjai bélyegzik meg a legkülönfélébb fajú és nemzetiségű kalandor hódítók visszaéléseit, kegyetlenségeit, s hívják fel a figyelmet arra, hogy az a Másik, akit kirabolnak és megölnék, ugyanolyan ember, mint mi, megbecsülésre és tiszteletre méltó „Krisztusban szeretett testvérünk”. Mozgalommá szélesedik a rabszolgaság elleni küzdelem, virágzik a kartográfia, tudományos expedíciókat szerveznek már nem a leigázás szándékával, hanem azért, hogy új vidékeket, más, addig

nem ismert népeket és kultúrákat fedezzenek fel. A Másokkal szemben táplált félelem helyét egyre inkább a kíváncsiság, a Mások közelebbi megismerésének vágya foglalja el. Ehhez társul a riport és mindenféle más, utazáshoz kapcsolódó irodalom hihetetlen fejlődése, hogy csak olyan, ma már klasszikusnak számító alkotásokat említek, mint amilyen például Richard Pococke *A Description of the East* című műve, vagy James Cook és Mungo Park írásai, mindenekelött pedig Prévost *Histoire générale des voyages* című, a világ legkülönbözőbb tájairól szóló beszámolókat tartalmazó gyűjteménye. Prévost kortársa, a nagy német természettudós és filozófus, Albrecht von Haller a XVIII. század közepén ezeket írja:

Semmi sem képes úgy eloszlatni az előítéleteket, mint az, ha sok, különféle szokású, törvényű és nézetű népet ismerünk meg – az a sokféleség, amely csekély erőfeszítés árán megtanít bennünket arra, hogy elveszük azt, amiben az emberek különböznek, s a természet hangjának tartjuk azt, amiben minden nép azonos: mert hiszen a természet elsődleges törvényei minden népnél ugyanazok. Senkit se sértsünk meg, adjuk meg mindenkinek azt, ami megilleti...

Haller nézeteit ekkoriban sok gondolkodó, író és utazó osztja, akik nagymértékben meghatározzák koruk humanitárius, szentimentális jellegét. Közéjük tartozik a nagy francia történész, filozófus, Guillaume Raynal enciklopédista, aki lángoló lelkesedéssel ítélte el a rabszolgaságot és a gyarmati kizsákmányolást. Először rajzolódik ki ilyen kifejező és humanista módon a Másmilyennek mint egyedi és megismételhetetlen lénynek az alakja. Nagy lépés ez a kiszámíthatatlan vadember sematikus képétől a másfajta kultúrát vagy fajt képviselő, egyéni jegyeket hordozó személyiségig. Valóságos forradalom zajlik le az európai gondolkodásban, amely az ocsmány barbár képétől lassan eljut addig a valakiig, akinek emberi vonásai vannak, aki az emberiség családjába tartozik.

Ilyen nagyságrendben és ilyen intenzitással először válnak a Mások az európai kultúra belső problémájává, mindegyikünk erkölcsi kérdésévé.

II.

Az európai ember és a Mások viszonyát – nagyon lerövidítve és leegyszerűsítve – néhány korszakra oszthatjuk:

1 – a kereskedők és követek kora, amikor az emberek útközben lépnek kapcsolatba a Másokkal, vagy a kereskedelmi útvonalakon, vagy olyankor, ha egy korabeli nagyhatalmú úr követségbe küld valakit egy másik országba. Ez a korszak többé-kevésbé a XV. századig tart.

2 – a nagy földrajzi felfedezések kora. (A harmadik világ patriótái felkapják a fejüket erre a meghatározásra. Mi az, hogy felfedezték Amerikát vagy Ázsiát? Mi ezekről a földrészekről a történelem kezdete óta tudtunk. Mi mindig is ott laktunk!) Ez a kor a hódítások, gyilkolások és rablások kora, a legsötétebb időszak az európai ember és a Mások kapcsolatában. Néhány évszázadig tart.

3 – a felvilágosodás és humanizmus kora. Ekkor nyitunk először a Mások felé, próbáljuk őket megérteni, emberi kapcsolatot létesíteni velük, fejleszteni nemcsak az árucserét, hanem a kulturális és szellemi értékek cseréjét is.

4 – a felvilágosodással veszi kezdetét egy új, máig tartó korszak, amelyet újabb három fordulat, áttörés jellemez:

- a) az antropológusok áttörése
- b) Lévinas áttörése
- c) a multikulturalizmus áttörése.

Elemzésünk szempontjából a felvilágosodás kora a leglényegesebb. Ez zárja le Európának a Másokhoz fűződő viszonyában a „vadember” korszakot, s nyitja meg a modern kort. Új nyelv, új szóhasználat jelenik meg. Az enciklopédisták a világméretű, univerzális tudomány ideáját hirdetik, Goethe világirodalom létrejöttéről álmodik, olyan fogalmak jelennek meg, mint „világkormány” vagy „világpolgár”. És a „vadember” kifejezés is, noha változatlanul használják, kiegészül a „jó” jelzővel, s lesz belőle „jó vadember”.

Míndez persze nem jelenti azt, hogy nem folytatódott a rabszolga-kereskedelem, a gyarmati kizsákmányolás, az európaiak gondolkodásában és moráljában azonban kezdett valami megváltozni, már látszatokat kellett teremteni – a „gyarmatosítás” helyett inkább azt mondták, „civilizációs küldetés”, „terítés”, „a szegény és elmaradott népek megsegítése”.

A kulturális változásnak ebben a korszakában, amikor a szűk látókörű eurocentrizmust univerzálisabb, az egész világot átfogó vízió kezdi felváltani, megszületik a társadalomtudományok új ága: az antropológia, vagyis az ember-tan. Az antropológia a Mások felé fordul, kizárólag velük foglalkozik. Úgy akarja megérteni a Másokat, hogy igyekszik őket megismerni, különbözőségüket, máságukat úgy veszi tudomásul, mint az emberi nem alapvető tulajdonságait.

Az antropológusok között idővel két iskola keletkezik és fejlődik: az evolucionistáké és a diffuzionistáké. Ez a felosztás egyébként, különféle alakban és formában, valamint különböző elnevezésekkel, a mai napig létezik, hírt is ad magáról olyankor, amikor a két iskola között újabb vitákra kerül sor. Az evolucionisták az egész emberiség megállíthatatlan fejlődésében hisznek, úgy vélik, hogy minden emberi közösség fejlődése a legalacsonyabbtól, a „primitívtől” a legmagasabb, a civilizált társadalom felé vezet, vagyis hogy mi, a világon élő emberek mindannyian a fejlődésnek ugyanazt az útját járjuk, és csupán idő kérdése, hogy azok, akik hátul vannak, utolérjék az elől haladókat. Az evolucionisták, és ez legalább olyan fontos, hittek az emberi nem pszichikai egységében, amit is a világ különféle társadalmában általuk felfedezett és megállapított kulturális hasonlóságokkal bizonyítottak. Vagyis, az evolucionisták optimisták voltak, hittek az emberiség családjának összetartozásában, egységében, világpolgárok voltak, és mindenki Más is annak tartottak, mai fogalommal élve globalistáknak nevezhetjük őket.

A diffuzionistáknak ezzel szemben az volt az álláspontjuk, hogy bolygónkon számos különféle civilizáció és kultúra létezett és létezik, amelyek helytől és időtől függően kapcsolatba kerülnek egymással, áthatják egymást, fúzió, egybeolvadás és kölcsönös átvétel zajlik közöttük, folytonos, dinamikus kommunikációt, alkotó párbeszédet, élénk és sokszínű cserét folytatnak. A kultúrák különböző-

sége és sokasága, a kultúraközi kapcsolatokból fejlődő hibriditás volt az, ami a diffuzionistákat lelkesítette. A Másokat nem egységes és egyforma közösségnek tekintették, hanem összetett, sokszínű, többnyelvű tömegnek, amelynek egyes csoportjai külön-külön élnek, saját isteneik vannak, saját útjukat járják.

Hogyha az evolucionisták, mint említettem, globalisták voltak, akkor a diffuzionisták antiglobalisták voltak, nem abban az értelemben, hogy harcoltak a globalizmus ellen, hanem azért, mert szerintük a világot, akárcsak egy perzsa-szőnyeget, mesteri és hihetetlenül gazdag változatosság jellemzi.

A két iskola képviselőit, jóllehet állandóan vitatkoztak és vitatkoznak ma is, a legnagyobb mértékben őszinte és pozitív szándékok vezérik, azt kutatják ugyanis, hogy miként lehetne a legjobban megismerni és megérteni a Másokat, leírni, közelebb hozni őket hozzánk.

Az antropológusok egy része (akiket később funkcionalistáknak neveztek el), azért, hogy a Másokat, a másfajta embereket mintegy ideálisan tiszta, külső hatásoktól mentes állapotban ismerhessék meg, bolygónk legtávolabbi pontjaira indítanak expedíciókat, leggyakrabban a Csendes-óceán távoli kis szigeteire vagy Afrika nehezen megközelíthető tájaira, ahol a Mások közösségeinek működését a maguk természetes kulturális közegében tanulmányozhatják, rögzíthetik. Az expedíciók eredményeként számos, gyakran kiemelkedő irodalmi és ismeretelméleti értékeket felmutató mű születik, amelyek révén az európai ember bepillantást nyer általa korábban nem ismert kultúrák sokaságába, azok gazdagságába, logikai és funkcionális összetartó erejébe. Az olyan szerzők, mint Rivers, Radcliffe-Brown vagy Evans-Pitchard bebizonyítják, hogy a Mások kultúrája ugyanolyan értékes és fontos, mint az európai kultúra, éppen csak m á s m i l y e n.

Egy lépéssel (de mennyire fontos lépéssel!) előbbre lép a lengyel antropológus, Bronisław Malinowski, aki az úgynevezett helyszíni kutatásokat a Mások megismerésének elengedhetetlen feltételévé teszi. Nem elég elmenni a másfajta emberekhez, az kell, hogy köztük vagy velük is éljünk. Elindul hát a Trobriand-szigetekre, s ott, az egyik sziget falujának közepén sátrat ver. Malinowski csodálkozva döbben rá, hogy a szigetvilágban évtizedek óta élő fehérek nemcsak a helyi falvaktól távol laknak, de mindaz, amit az ottani lakosságról mondanak, nem más, mint értelmetlenségek, hamis és abszurd sztereotípiák özöne. Vagyis, a trópusokon élő fehérek a legrosszabb és leghiteltelenebb módon tudósítanak az ottani népcsoportokról és kultúrákról.

Az ott élők kölcsönösen kerülnek egymást, mert találkozni a Másokkal egyáltalán nem olyan egyszerű és automatikus dolog, akarat és erőfeszítés kell hozzá, amelyet nem mindenki és nem mindig hajlandó felvállalni. A helyszíni kutatások nemcsak az antropológusok számára ajánlatosak, a riporteri munkának is alapvető feltételét jelentik. Ilyen értelemben Malinowskit az ettől kezdve mindenütt fejlődésnek induló antropológiai riport megalkotójának is tarthatjuk.

A helyszíni kutatások nyomán keletkezett írások nagy hatást gyakoroltak az európaiak Másokkal kapcsolatos gondolkodására. Bebizonyították ugyanis, hogy azok a Mások nem kiszámíthatatlan és lusta őslények hordái, hanem nagyon is fejlett, bonyolult, finoman árnyalt struktúrájú és hierarchiájú kultúrákban élő

emberek. A Másokhoz fűződő viszonyunkban, kapcsolatrendszerünkben egy fokkal följebb léptünk.

A helyszíni kutatásoknak, jóllehet nagyon fontos és pozitív szerepet játszottak az emberiség családjával kapcsolatos ismereteink bővülésében, volt két gyenge pontjuk, amelyek miatt időnként zsákutcába jutottak.

Először is – minden antropológus rendszerint egy, általában kis létszámú törzset vizsgált és próbált leírni, pedig ez idő tájt (a XIX. és a XX. század fordulóján) csupán Afrikában több ezer ilyen törzs élt. Ráadásul csakhamar kiderült, hogy e közösségek többségének saját, különálló struktúrája, hagyományrendszere, mi több, saját nyelve van, és hogy az egyik törzsben szerzett tapasztalatok alapján nem lehet leírni egy másik törzset, vagyis az egyedi, külön-külön végzett megfigyelések nem összegződnek koherens, egész képpé. Hiába léteztek különálló kockák, nem lehetett belőlük jól kivehető mozaikot összerakni.

Másodsorban – a kutatók a hagyományos kultúrákat úgy próbálták feltárni, megismerni, mintha azok tiszta formában, olyan ősi állapotban léteznének, ahogyan évszázadok óta: magányosan, elszigetelődve. Statikus, mozdulatlan, egyszer s mindenkorra adott struktúrákként írták le őket, pedig a valóságban, különösen a mi modern korunkban, állandó változásoknak, folyamatos, néha gyökeres átalakulásoknak voltak kitéve, és mire például Evans-Pitchard eljuttott oda, hogy leírja a zande törzset, az már egészen másként festett, vagy talán teljesen szét is szóródott, elszakadt egykori kultúrájától, megvált isteneitől. Bekövetkezik ugyanis a gyorsított és fokozott migrációk időszaka, amikor millió és millió ember költözik városba, elnéptelenedik a hagyomány támasza: a falu, mert lakóit éhínség, polgárháború, aszály és sokféle járvány tizedeli. Az viszont, akit a harmadik világ nagyvárosaiban látunk és ismerünk meg, az már egy másik Masmilyen – nehezen meghatározható, hibrid kultúra terméke, különféle, egymással szembenálló világok sarja, elmosódott körvonalú, ingatag tulajdonságú, heterogén lény. Manapság leggyakrabban ilyen Másokkal találkozunk arrafelé.

Most ejtsünk szót arról az áttörésről, amelyet Emmanuel Lévinas filozófiája eredményezett. Ezt a filozófiát én egyfajta reakciónak tartom a XX. század első felének eseményeire, főleg a nyugati civilizáció változásaira és válságára, különös tekintettel az emberi kapcsolatok, az Én és a Mások kapcsolatának krízisére, elsorvadására. A Mások, a másmilyen emberhez fűződő viszonyunk kérdése – ez Lévinas reflexióinak egyik fő témája. Az ilyen megközelítés jelentősége és szükségessége felmérhetetlen.

Az I. világháború kitörésekor Lévinas 8 éves, a második világháború kitörésekor 33 éves. Felnőtté érése tehát egybeesik azzal az időszakkal, amikor Európában kialakul a tömegtársadalom és létrejön két totalitárius rendszer – a kommunizmus és a faszizmus. A tömegtársadalom emberét a névtelenség, a közösségi kötelek hiánya, a Mások iránti közöny jellemzi, saját kulturális gyökereinek elvesztése miatt pedig a védtelenné válás, a rosszra való hajlam annak minden tragikus következményével; ezek legembertelenebb jelképe lesz a holokauszt.

Ezzel a Mások iránti közönnyel, amely rendkívüli körülmények között Auschwitzhoz vezető atmoszférát teremt, Lévinas a maga filozófiáját állítja

szembe. Állj meg! – mintha ezt mondaná a rohanó tömegben siető embernek. Állj meg! Hiszen itt van melletted egy másmilyen ember. Találkozz vele! Az ilyen találkozás a legnagyobb élmény. A legfontosabb tapasztalat. Nézz annak a Másmilyennek az arcába, amelyet feléd kínál! Arcával önmagát adja oda neked, sőt – közelebb visz Istenhez.

Lévinas még tovább lép. Ezt mondja: nem elég, hogy csupán találkozz a Másikkal, elfogadd őt, beszédbe elegyedjél vele. Felelősséget is kell vállalnod érte. Lévinas filozófiája kiemeli az egyént, individualizálja, rámutat arra, hogy rajtam kívül létezik valaki Más is, akivel – ha nem veszem a fáradságot, hogy odafigyeljek rá, ha nem óhajtom a találkozást – közönyösen, hűvös érzéketlenséggel, lélektelenül megyünk el egymás mellett. Pedig, mondja Lévinas, annak a Másiknak arca van, s ez az arc könyv, amelybe a jóság van beleírva.

Itt Lévinasnak az a tétele érdekes, amely a különbözőség alapvető jelentőségéről szól – arról, hogy fogadjuk el a Másikat, jóllehet különbözik tőlünk, és hogy éppen ez a különbözőség, ez a másság jelent gazdagságot és értéket, jelent jóságot. Ugyanakkor viszont ez a különbözőség nem akadályoz meg abban, hogy azonosuljak azzal a másmilyen emberrel: „Én valaki Másmilyen vagyok”.

Ha a felvilágosodás azt hirdette, hogy a Mások is ugyanolyan emberek, mint mi, ugyanannak a családnak a tagjai, amelyhez mi is tartozunk, ha később az antropológia a felvilágosodáshoz képest egy lépést előre lépve megmutatta az európaiaknak, hogy annak a más fajú, más hagyományú embernek saját, magasan fejlett társadalmi és lelki kultúrája van, akkor Emmanuel Lévinas még tovább lépett azzal, hogy a Másik dicséretét, fensőbbiségét hirdette, és azt, hogy felelősséget kell érte vállalnunk. Mi több, Lévinas egyenesen azt mondja, hogy az a Másmilyen a mi mesterünk, és közelebb áll Istenhez, mint én. És hogy a Másokhoz fűződő viszonyunknak a Jóság irányába ható mozgásnak kell lennie. Posztuláló, mélyen etikus filozófiával van itt dolgunk, amely odaadást, hősiességet követel, s amely valahol az átlagember hétköznapi tapasztalatainak horizontján túl valósulhat meg. Olyan filozófiával, amelynek legfőbb üzenete a „Ne ölj!” parancsolat.

Lévinas könyveinek olvasása közben két dolog merül fel az emberben:

– az első az, hogy a *Le temps et l'autre* szerzőjének reflexióiban az a Másmilyen mindig egy adott személy, egyéniség. Csakhogy az ember, ha egyedül van, általában „emberibb”, mint ha egy izgatott tömeg, emberi massa tagja. Egyéneként okosabbak, jobbak, kiszámíthatóbbak is vagyunk. Valamely csoport tagjaként ugyanaz a nyugodt, udvarias személy ördöggé válhat;

– a másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy Lévinas olyan Másikról beszél, aki ugyanahhoz a fehér fajhoz, ugyanahhoz a nyugati kultúrkörhöz tartozik. Nem tesz említést arról a helyzetről, amikor fehér ember olyan Másikkal találkozik, akiknek más a bőrszínük, mások az isteneik és másmilyen, a fehér ember számára érthetetlen nyelven beszélnek. Mi ilyenkor a teendő? Feltettem ezt a kérdést a Lévinas filozófiájával behatóan foglalkozó neves professzor asszonynak, Barbara Skargának. De hiszen Lévinas filozófiája – válaszolta a professzor asszony – csupán keret, amelyet saját tapasztalatainkkal és megfigyeléseinkkel nekünk magunknak kell kitöltenünk. Lévinas egyfolytában a Másikhoz vezető

utat keresi, ki akar bennünket szakítani az önzés bilincseiből, a közönyből, meg akar óvni az elkülönülés, elzárkózás, önmagunkba fordulás csábításától. Az Én új dimenzióit mutatja fel – nevezetesen azt, hogy az Én nem csupán magányos egyén, hogy az Én egészébe beletartozik a Másik is, s ezáltal újfajta személyiséget, létet alkotnak.

III.

A Másokhoz fűződő viszonyunk következő nagy fordulópontja a XX. század utolsó dekádjához kötődik. Ekkor veszi kezdetét a multikulturális világ ma is érvényes korszaka, amelybe már gazdag tapasztalatokkal felvértezve lépünk:

- a reneszánsz ráirányította az európai gondolkodást a Mások – az Európán kívüli kontinensek más fajú, más vallású embereinek – jelenlétére;

- az antropológiai kutatások nyomán ismereteket szereztünk más társadalmakról és kultúrákról, azok rendkívüli sokszínűségéről, bonyolultságáról és magasrendű értékeiről;

- végül pedig Lévinas filozófiája figyelmünket a Másokra mint egyénre, személyiségre irányítja (az antropológia inkább közösségeket, csoportokat tanulmányozott, írt le), a megismételhetetlen személyről beszél, akit nem elég csupán észrevenni, de életpasztalatunk részévé is kell tennünk, és felelősséget kell érte vállalnunk.

Új korszakba léptünk, új helyzetben vagyunk tehát. Mi vezetett ennek kialakulásához? Milyen összetevőkből keletkezett? A kérdésre adott minden válasz csupán próbálkozás lehet, minthogy saját jelenünkről van szó, amelyben minden változik, méghozzá olyan iramban, hogy nagyon nehéz bármiféle értelmes és mélyebb gondolatot megfogalmazni. Ez az új korszak, amelyet a tömegtársadalomból a planetáris társadalomba való átmenet időszakának is nevezhetünk, akkor jön létre, amikor egyszerre két jelenség találkozik: egyfelől felgyorsul és világméretet ölt az elektronika, a kommunikáció forradalma, másfelől felbomlik a hidegháborús világreg.

Ennek következtében bolygónk nyitott térré válik, mindenestre – potenciálisan nyitottá. Úgy vélem, ez hatással lesz az emberiség sorsának további alakulására, legalábbis a következő évtizedekben. Mindenekelőtt is megváltozik a Másokhoz fűződő viszonyunk. Öt évszázadon át Európa uralta a világot. Uralta nemcsak politikai és gazdasági téren, hanem – kulturális szempontból is. Ráerőszakolta a Másokra a maga vallását, meghatározta a törvényeket, az értékrendet, a viselkedési normákat, a nyelvhasználatot. Viszonyunk a Másokkal mindig aszimmetrikus, a mi oldalunkról nézve állandóan fensőbbeséges, ellentmondást nem tűrő, atyáskodó volt. Az egyenlőtlen, igazságtalan berendezkedésnek ez a hosszú, öt évszázados fennállása a résztvevők között számos megszilárdult szokást alakított ki.

A XX. század közepe táján azonban kezd felbomlani a gyarmati rendszer, a világ lakosságának kétharmada, legalábbis névlegesen, elnyeri a szabad állampolgár státusát. Újra gyökereikhez nyúlnak, felélesztik kultúráikat. Egyre büszkébben hangsúlyozzák kultúrájuk jelentőségét, s merítenek belőle erőt. A még

mindig a maga eurocentrizmusába zárkózott, megkövesedett Európa mintha nem venné észre – vagy nem akarná észrevenni –, hogy bolygónkon egyre növekszik a különféle Európán kívüli civilizációk súlya, tetteje, életképessége, hogy ezek egyre hangosabban, egyre határozottabban követelnek maguknak helyet a világ asztalánál. Európa most nagy kihívással néz szembe. Meg kell találnia a maga új helyét ennél az asztalnál; többé már sosem fog ott helyet foglalni kizárólagos alapon, teljes biztonságban, egyedulalkodóként, mint hajdanán.

És ekkor ér véget a bolygónkat két szembenálló blokkra osztó hidegháború, új világ van születőben, minden addiginál mozgékonyabb és nyitottabb világ.

Két tényező különösen kedvez ennek a mozgékonyaságnak és szabadságnak. Az első a demokrácia szellemének reneszánsza, amely a múlt század végén köszöntött be. Véget ér a katonai puccsok és katonai rezsimek kora, a diktátorok, az egypártrendszer, a gazdasági egyedulalom, a cenzúra, a szögesdróttal körülvett határok kora. A demokrácia divatba jön, senki sem lép fel ellene, még a legantidemokratikusabb pártok nevében is ott díszelg a demokratikus jelző.

Ez a demokráciabarát légkör nagyon kedvez az emberek mozgékonyaságának. A világot a történelemben még sosem ismert mértékig jellemzi a mozgás. A legkülönfélébb fajú és kultúrájú emberek találkoznak egymással egyre népesebb bolygónk minden pontján. Míg korábban, hagyományosan, a Mások alatt egyszerűen a nem európai embereket értettük, addig most ez a viszony a legkülönfélébb és legsokoldalúbb, végtelenül sok lehetőséget hordozó, minden fajra és kultúrára kiterjedő kapcsolatokká bővült: a kínai számára a malájok és a hinduk jelentik a Másokat, az arabok számára a latinok és a kongóiak – a kombinációk száma végtelen. Megszületett egy új Másmilyen: az a nem európai, aki egy másik nem európai számára a Másmilyent jelenti. A világot járva az utóbbi években mind gyakrabban és mind egyértelműbben tapasztalom, hogyan fejlődnek a viszonyok, a kapcsolódások, a kölcsönös cserék az afrikai és ázsiai vagy az indonéziai és a karibi emberek között, akik sosem jártak Európában, nem sokat tudnak róla, de nem is érdeklődnek iránta.

Ennek a napjainkra jellemző bolygó méretű migrációs láznak több összetevője van; említsünk most ezek közül csak kettőt:

– az első a napjainkban is zajló elektronikai forradalom, és ami ezzel együtt jár: a közlekedés, a szállítás, a hírközlés stb. elképesztő fejlődése. Az emberiség a lassú vízi útról áttért a légi közlekedésre, ami jelentősen lerövidíti a közlekedésre szánt időt, növeli az emberek mobilitását, tágítja kapcsolatait a Másokkal;

– a másik tényező a világban meglévő egyenlőtlenségek mélyülése, mindennek előtt pedig az, hogy az emberekben egyre inkább tudatosul ez az egyenlőtlenség. Korunkban a szegényebbek nem konfrontációval próbálják csökkenteni, kiegyenlíteni ezeket a különbségeket, hanem úgy, hogy bevándorolnak, áttelepülnek a tehetősebb régiókba és országokba.

Ebben a valóságban rohamosan növekszik az emberek közötti találkozások, kapcsolatok száma, márpedig ezek alakulása, minősége, a Másokhoz – az egyre nagyobb létszámú és egyre különbözőbb Másokhoz – fűződő viszonyunk fogja meghatározni világunk légkörét. Ahogyan az élet egyéb területein, úgy itt is minden egyfajta hálózati struktúrát – változó és dinamikus, állandó viszonyítási pon-

toktól megfosztott formát – kezd öltetni. Egyre több benne az olyan ember, akinek gondot jelent az önmeghatározás, társadalmi vagy kulturális hovatartozásának megfogalmazása. Az ilyen ember elveszettnek érzi magát, egyre nyitottabbá válik a nacionalista, rasszista sugalmazásokra, arra, hogy a Másokban veszélyt, ellen-séget, saját kínzó frusztráltságának és félelmeinek okozóit lássa.

A Másokkal folytatott párbeszéd sosem volt és nem is lesz könnyű, különösen napjainkban, amikor körülöttünk minden olyan hatalmas, nehezen felfogható és ellenőrizhető méreteket ölt, minden olyan bonyolulttá válik, s amikor különböző erők buzgólkodnak azon, hogy ezt a párbeszédet megnehezítsék, sőt alkalmasint megakadályozzák. Ám az ilyen közvetlenül politikai, ideológiai vagy gazdasági motivációjú érdekek és célok mellett léteznek más, alapvető, érdemi kérdéseket érintő gondok is.

Ezek egyikére mutat rá Sapir-Whorfnek az úgynevezett nyelvi relativizmusra vonatkozó hipotézise. Ennek, nagyon lerövidítve, az a lényege, hogy a gondolat nyelvi bázison jön létre, mivel pedig különféle nyelveken beszélünk, mindannyian saját, önálló, másokétól eltérő világgépet alakítunk ki magunknak. Ezek a világgépek nem illeszkednek egymáshoz, nem behelyettesíthetőek. Ezért aztán a párbeszéd – bár nem lehetetlen – komoly erőfeszítést, türelmes toleranciát, egymás megértésének szándékát követeli meg a felektől. Ahhoz, hogy pozitív légkört teremtsünk a párbeszédhez, tudatában kell lennünk annak, hogy a Mások, akikkel párbeszédet folytatunk, olyan valakik, akik ugyanabban az adott pillanatban másként, tőlünk eltérő módon látják és értik a világot.

A Mi – Ők, Többiek, Mások viszonyra jellemző következő probléma az, hogy minden civilizációban van hajlam a narcizmusra, s minél erősebb egy adott civilizáció, annál inkább jellemzi ez a hajlam. A narcizmus miatt aztán az adott civilizáció konfliktusba keveredik másokkal, felszabadul benne az arrogancia, a hatalomvágy. Ehhez pedig mindig a Mások megvetése társul. Az ősi Kínában ez az arrogancia finomabb formában jelentkezett – a kínaiak szánakozva tekintettek mindenkire, aki nem kínainak született. Ezt a narcizmust a civilizációk a legkülönbözőbb retorikával palástolták és palástolják – leggyakrabban a kiválasztott nép vagy a megváltásra kijelölt nép szólamával, esetleg a kettő összekapcsolásával.

A következő gond az, hogy reflexszerűen ambivalens módon közelítünk a Másokhoz. Egyfelől minden embernek szüksége van a másik emberre, keresi azt, tudja, hogy nem élhet a Többiek nélkül, ugyanakkor az első találkozáskor bevezető reflexként jelentkezik benne a bizalmatlanság, a bizonytalanság, a félelem. Márpedig ezek olyan érzések és érzelmi állapotok, amelyek ellenállnak minden letörési, semlegesítési kísérletnek.

Ugyanakkor a kultúra, mi több, maga az ember is a Másokkal létesített kapcsolatban alakul (ezért függ annyira minden ennek a kapcsolatnak a minőségétől). Simmel szerint az emberi individuum a Másokkal való viszonyának, kapcsolódásának folyamatában jön létre. Ugyanezt mondja Sapir is, aki szerint a kultúra történéseinek igazi helye az emberek közötti interakció. Az a Másmilyen, ismételjük meg még egyszer, tükör, amelyben megnézem magam, amely tudatosítja bennem, hogy ki is vagyok. Amikor a hazámban éltem, nem tudatosodott bennem, hogy fehér ember vagyok, és hogy ennek bármiféle jelentősége lehet sor-

som alakulása szempontjából. Amikor azonban Afrikába kerültem, rögtön tudatosította ezt bennem az ottani fekete lakosok látványa. Ennek révén fedeztem fel saját bőrszínemet, amely magamnak egyébként soha eszembe sem jutott volna. Azok a másfajta emberek új színben láttatják velem saját történelmemet. Amikor a náci koncentrációs táborokról vagy a szovjet légerekről hallanak, csodálkoznak, hogy a fehér ember ilyen kegyetlen a másik fehér emberrel szemben. Miért gyűlölik annyira egymást a fehér emberek, hogy milliószámra gyilkolják egymást? – kérdezik. A feketék szemében a XX. században a fehér faj öngyilkosságot hajtott végre. Ez bátorította fel őket arra, hogy harcba szálljanak a gyarmatosítókkal.

Számos nehézség, kérdőjel, sőt rejtély található még a Másokkal történő találkozásunk útján. Globalizálódó bolygónkon azonban elkerülhetetlen ez a találkozás, ez az együttélés. Sokkultúrájú, multikulturális világban élünk ugyanis. Nem mintha manapság több kultúra létezne, mint régen (valójában csökken a számuk). Hérodotosz már két és fél ezer évvel ezelőtt százával emleget könyvében törzseket, hiedelmeket, nyelveket, amelyekkel ő maga találkozott, vagy hallott róluk. S mindezt természetes módon emlegeti, mint ősidők óta létező állapotot. Később, a következő évszázadokban, más utazók és kereskedők tucatjait kápráztatja el az útjuk során megismert népek és kultúrák mindig gazdag panorámája.

Napjainkban az jelenti az újdonságot, hogy sokkal inkább tudatában vagyunk ezen kultúrák jelenlétének, súlyának, sokaságának s annak, hogy joguk van a létezéshez, az önálló identitáshoz. S mindez egybeesett a közlekedésben és a távközlésben zajló nagy forradalommal, amely lehetővé tette e kultúrák sokoldalú találkozását, sokszólamú és többirányú párbeszédét, bizonyos helyzetekben pedig – a vitát és a konfliktust. S történik mindez egy minden korábbinál demokratizálódottabb világban, ami lehetővé teszi, hogy azok a Mások is hallassák hangjukat, még ha azt a hangot nem is akarja mindenki meghallani.

A világ multikulturalitásának tudomásulvétele természetesen előrelépést jelent, mert kedvező légkört teremt ahhoz, hogy a tegnap még elnyomott és megalázott kultúrák is szóhoz jussanak, ám olyan előrelépés ez, amely kétféle veszélyt is rejt magában:

– először is – a frissen felszabadult kultúrák hatalmas energiáját és becsvágyát a nacionalizmus és a rasszizmus felhasználhatja a Mások ellen indítandó háborúhoz;

– másodsor – a saját kultúra fejlesztésének jelszavát fel lehet használni az etnocentrizmus, a xenofóbia, a Másokkal szemben táplált ellenségesség szítására. A kultúrák önálló fejlődésének elméletében, a sérthetetlen egyediséghez való joguk elismerésében – márpedig így értelmezik a multikulturalitás alapelvét – ott rejtőzhet az elszigetelés szándéka, a csere szükségességének és hasznosságának tagadása, a Másmilyenekkel szemben táplált arrogancia és iszony.

Ahhoz, hogy részt vegyünk a multikulturális világban, erős és érett identitástudat szükségeltetik. De hogyan lehet ezt megállapítani és megerősíteni? Európában jelképekkel tesszük, úgy, hogy azonosulunk például a nemzeti lobogóval és himnusszal. Az afrikai hagyományban, amelyben az önazonosságot a klánhoz, a törzshöz kapcsoló vérségi kötelékek alapján határozták meg, ha két afrikai útközben találkozott, előbb hosszasan faggatták egymást, hogy kiderül-

jön számukra, milyen törzsből származik a másik, s hogy törzseik közt jó-e vagy rossz-e a viszony. Az ilyen kérdésektől függhetett ugyanis egy-egy találkozás milyensége és eredménye.

Az önazonosság megállapítása, amely többek között a Másokhoz fűződő viszonyunk meghatározásán keresztül történik, az utóbbi évtizedekben sok szempontból komplikálódik, néha pedig egyenesen lehetetlennek látszik. Ennek oka a hagyományos kulturális kötelek meggyengülése, amelyet a falusi lakosság városokba vándorlása vált ki, amely városokban új, ilyen méretekben eddig ismeretlen identitásfajta kezd kialakulni – a hibrid önazonosság. A XX. század elején a parasztság a világ lakosságának 95 százalékát tette ki, manapság már csak a felét, és ez az osztály általában véve is fokozatosan megszűnik létezni. Pedig ez az osztály volt a hagyományok leghűségesebb letéteményese, az önazonosság őrzője.

Vagyis multikulturális világban élünk; az a Másilyen valaki más lesz, mint aki tegnap volt, de hogy pontosan milyen lesz, az vitatott kérdés, s lehet, hogy ez a vita nem ér véget egyhamar.

És Európának a Másokhoz fűződő viszonya hogyan alakult a történelem során?

Azok a nem európai Mások többször is megpróbálkoznak Európa leigázásával, ám ez mindig csak részben sikerül nekik. Így volt ez a perzsákkal, aztán az arabokkal, végül a mongolokkal (a napjainkban zajló viták fényében nem tudni, hogy a török hódításokat a Másmilyenek agressziójaként, vagy Európán belüli konfliktusként kezeljük-e?).

Az Európa által indított hódítások ezzel szemben jóval gyakoribbak, a hódítók szempontjából sokkal eredményesebbek és sokkal véresebbek. Elég megemlíteni csupán Nagy Sándor keleti invázióját, néhány kereszties hadjáratot, a spanyol konkvisztádorok amerikai népiertását, a rabszolga-kereskedők háromszáz éven át tartó afrikai tobzódását, Anglia, Franciaország, Hollandia stb. Európán kívüli kontinensekre irányuló gyarmatosító terjeszkedését.

A mérleg tehát tragikus, és bár pesszimizmusra ad okot, nem engedhetjük, hogy kedvünket szegje. Ellenkezőleg, nagyon lényeges dolog, hogy – először is, állandóan tartsuk számon a Másmilyen embereket, beszéljünk róluk, mert manapság fontos szerepet játszanak a világ színpadán, – másodszer pedig, bár nehezen bizonyítható, hogy a történelem az élet tanítómestere, nem feledkezhetünk meg arról, milyen szerencsétlenül alakult a Másokhoz fűződő viszonyunk, mert miként a rossz gyermekkor egész későbbi életünkre rányomja bélyegét, úgy a rossz történelmi emlékezet is hatással van a társadalmak közötti viszonyok későbbi alakulására.

Korábban említést tettem olyan korszakokról, amelyekben az európai gondolkodás a Mások iránti megértés hídjainak építésére törekedett. Az, hogy hivatkozunk ezekre a törekvésekre, hogy folytassuk azokat, nem csupán erkölcsi kötelesség, hanem korunk égetően fontos feladata is egy olyan világban, amelyben minden olyan törekeny, és amelyben annyi a demagógia, a megtévesztés, a fanatizmus és a rossz szándék.

Fordította: Szenyán Erzsébet